

положения, в свое время выдвинутые руководителями партии Алаш, сохраняют свое значение и поныне. Это была не националистическая, а патриотическая организация, которая ставила своей целью постепенную трансформацию казахского общества и ее адаптацию к современным реалиям».

Деятели Алаша были высокообразованными людьми, видными просветителями, мыслителями, поэтами, педагогами, юристами, авторами книг и учебников. Ведь многие из них окончили самые престижные в то время учебные заведения России: Лесной институт в Петрограде (А. Букейханов), институт железнодорожного транспорта имени Александра I в Петрограде (М. Тынышпаев), Томский технологический институт, построенный на личные средства царя Николая II (А. Ермаков). Нынешняя молодежь обязана знать имена тех, кто стоял у истоков независимости Казахстана, кто отдал свою жизнь во имя свободы народа. На уроках истории, классных часах необходимо воспитывать в наших детях чувство патриотизма, гражданственности, бескорыстного служение Родине, честь и честность, верность долгу, стремление к знаниям и уважение к труду. Именно эти ценности сто лет назад были положены в основу национально-освободительного движения «Алаш».

Хочется верить, что время не сотрёт достойное наследие общественной мысли и духовного опыта алашской интеллигенции. Казахстанский народ должен помнить и почитать имена своих героев.

Список литературы

1. Социалистическое строительство в Казахстане в восстановленный период (1921-1926 гг.). Сборник документов и материалов. – Алма-Ата, 1962. – 284-285 с.
2. Назарбаев, Н.А. В потоке истории. – Алматы, 1999. -296 с.
3. Нурмагамбетова, Р.К. Движение «Алаш» и Алаш-Орда. Историография проблемы 1920 – 1990-е годы XX века. – Алматы, 2003. – 153 с.
4. Кыдыралина, Ж. От Алаш Орды к Независимости Казахстана: преемственность идей // Казахстанская правда. – 2013, 20 сентября.

*Қасаболат, А.Ж.,
педагогика ғылымдарының магистрі
ҚМПИ, Қостанай қ., Қазақстан*

АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИДЕЯЛАРЫ

Елбасы Н. Назарбаев «Қазақстанның болашағы – бүгінгі жастар. Сіздер оларға қалай білім берсеңіздер. Қазақстан сол деңгейде болады», – деп атап көрсеткендей [1]. Тәуелсіз ел тірегі – білімді ұрпақ десек, дәуірдің күн тәртібінде тұрған келесі мәселе – білім беру, ғылымды дамыту. Бұндай күрделі екі мәселені жүзе асыру үшін ана тілімізді толыққанды меңгеруіміз қажет-ақ. Ал тілімізді толыққанды меңгеру үшін өткен тарихымызға талдау жасамақ тағы да болмайды. Тарихты білмей бүгінгіні құру, болашақты болжау мүмкін емес. Яғни, тарихы жоқ елдің болашағы бұлыңғыр. Қазақтың сан ғасырлық тарихында саяси жолмен, өркениет өрендеріне тән соқпақпен туған халқының азаттыққа жетуіне қам жасаған XX ғасыр басындағы ұлт зиялыларының қауымдасқан зор тарихи қызметі – «Алаш» партиясының, автономиясының құрылғанына 100 жыл толуын бүгінгі жас ұрпақ Алаш қозғалысы өкілдерінің педагогикалық идеяларын білуі қажет деп санаймыз. Өйткені, Алаш азаматтары армандаған ұлы мұрат – қазақ тәуелсіздігі Алатаудың баурайында басталып, Арқа төсінде бірлік пен берекенің ұйытқанына айналды. Патриоттық тәрбиенің қайнар көзіне айналған қозғалыстың ағартушылық идеясы туралы терең зерттеуді қажет етеді.

Ел алдындағы ұлы мақсаттарды жүзеге асыратын атқарушы билік органы – «Алашорда» үкіметін құрып, ұлттық-аймақтық негіздегі «Алаш автономиясы» мемлекеттігін жариялауға талпыныс жасады. Қазақ халқының ұлттық, саяси санасын қалыптастырудағы ең биік белес болған XX ғасыр басындағы осы бір қазақ зиялылары алдыңғы қатарлы тобының

саяси қызметі де, құқықтық көзқарастары да, тіпті ғылыми, әдеби мұралары да ұзақ жылдар бойы жабық тақырып саналып, зерделі зерттеулерге объект бола алмады. Оларсыз қазақ тарихы – тұл, алтын дегені – күл еді. «Алаш партиясынсыз саяси күрес тарихын», «Алашорда» үкіметінсіз экономикалық ілімдер мен реформалар тарихын, «Алаш автономиясынсыз» Қазақстан мемлекеттілігінің негізін, Алаш ардагерлері өмірінсіз ұлт тарихын жасау, мемлекеттік тіліміздің тарихын қалыптастыру мүмкін емес [2].

XX ғасырдың басы қазақ тарихындағы күрделі кезеңдердің бірі. Бұл кезең көне Түрік дәуіріндегі «мәңгі ел», Алтын Орда, Қазақ хандығы дәуірінен кейінгі ұлттық сананың жоғары деңгейге көтерілген кезеңі болды. Алайда, әлемдік тұрғыдан қарағанда бұл кезең отаршылдардың күш алған, қазақ халқы тұтынып келген көшпенді өмір тәсілі тұйыққа тірелген тар кезең болатын. Сондықтан, алаш қозғалысы өзінің көздеген мақсатына жете алмады. Дегенмен, Алаш қайраткерлерінің атқарған қызметі, алаш қозғалысының тарихи мәні зор.

XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті Абайдың ағартушылық, демократтық жолын ұстана отырып, оны саяси күрес идеясымен толықтырды, отаршылдықты, ұлттық езгіні айыптады, халықтың қараңғылыққа қамалып отырған күйін көріп күйініп, оны өнер-білім үйренуге шақырды. Ахмет Байтұрсынов пен Міржақып Дулатовтың осы әдебиеттің басы-қасында болуы, ұлт мүддесі жолындағы саяси күресті әдебиетшілердің бастауы – біздің әдебиетіміз үшін үлкен мақтаныш. Қазақ халқының патриархалдық мешеулікке байланып, орыс отаршылдығының езіп-жанушы күшейген тұсында қиналған халықтың жан ашуын алдымен осы екеуі айтты. Халқына жаңа сөз арнады. Бірі сөз тыңдауға салғырт надан халқының құлағына маса боп ызындап, екіншісі бар даусымен «оян, қазақ» деп жар салды, XX ғасыр басындағы қазақтың прогресшіл әдебиеті, оның қайраткерлері осы идеядан нәр алды. Түрмеге бір түсіп, бір шығып, өмірін қуғын астында өткізген Міржақып ақыры 1913 жылдан бастап Орынборға тұрақтап, Ахметпен бірге «Қазақ» газетін шығарысты. Ахмет пен Міржақып шығарған «Қазақ» газеті олардың көркем туындыларында көтерген идеяны ашық публицистика тілімен халыққа тікелей жеткізуге қолайлы жағдай туғызды. Олар сол бір аласапыран тұста қазақ халқының тағдырына қатысты оқиғаларға өз көзқарастарын ашық білдіріп отырды. Қазақ қоғамының дамуында ұлттық демократиялық бағыт ұстанды. Патша саясатының қатал сыншысы болды. Бірақ, орыс халқына теріс көзқарас ұстанған жоқ. Ұлтаралық сөзге, іске бармады. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісіне, майданға солдат беру мәселесіне, Алаш партиясы мен Алашорда үкіметінің мақсат-міндеттері жайлы әңгімелерге қатысты ой-пікірлерінде, олардың үлкен азаматтық, қайраткерлік тұлғасы танылады. Осындай мақалаларды бірге жазысқан Ә. Бөкейханов та қайраткерлігіне қоса әдебиет мәселесін жетік білетін адам еді. Оның әдеби-сын мақалалары, зерттеулері әдебиеттік фактілер негізінде қазақ халқының ұлттық мүдделерін қорғау идеясына құрылды. «Қазақ» газеті ұлт-азаттық қозғалысының бостандық үшін күрес идеясына ұласуына зор әсер етті. Алашорда құрылған тұста тәуелсіз мемлекеттің идеологиясына негіз болған осы идеялар еді. Ахмет пен Міржақып идеясы елді оятты. Алдымен ойы бір, ақылы бір жас таланттар оянды. Олар ұстаздарының ісін жалғастырып алып кетті. С. Торайғыров, М. Жұмабаев, С. Дөнентаев, М. Сералин, С. Көбеев, Ж. Аймауытов, С. Сейфуллин, Б. Майлин, М. Әуезов сияқты бірін-бірі толықтыра шыққан жастар тобы әдебиеттің жанрлық, тақырыптық ізденістерін байытып, қазақ халқы өмірінің шындығын кең көлемде бейнелеуге жетті. Елдің артта қалушылығын сынап шеней отыра, отаршылдық езгіге қарсы үн көтерді, тәуелсіздіктің туын биік ұстауға тырысты. Бұл салада Сұлтанмахмұттың таланты айрықша танылды. Ол Алашорда көтерген идеяның жауынгер жақтаушысы болды. Ұлт көсемдерінің соңынан еріп, қазақ халқына атар таң, келер жарық, сәуле, нұрды солардың есімімен байланыстырды. «Таныстыру» (1918) поэмасында «Дулатов, Байтұрсынов, Бөкейханов... бірі – Күн, бірі – Шолпан, бірі Айым» деуінің де сыры осында. «Әлиханның Семейге келуі» («Сарыарқа», 1917 ж. 30 қазан, 13 қараша) атты мақаласында Сұлтанмахмұт елдің «еңбегі сіңген ерін» күтіп алғанын суреттей келіп: «Ол ері – елі үшін құрбандыққа жанын берген, бит, бүрге, қандалаға қанын берген, көрдей сасық ауа, темірлі үйде алаш үшін зарығып бейнет көрген,

басқан аяқ кер кеткен заманда жасымай алашына қызмет еткен, болса да қалың тұман, қараңғы түн, туатын бақ жұлдызына көзі жеткен, түймеге жарқылдаған алданбаған, басқадай бір басы үшін жалданбаған, қайткенде алаш көркейер деген ойдан басқа ойды өмірінде малданбаған Әлихан Нұрмұхамед ұлы Бөкейханов еді», – деп жазды. Осы сөздердің өзі-ақ Сұлтанмахмұттың Әлихан бастаған іске тілектестігін танытады. Ол Алашорда құрылған күндері «Алаш ұранын» жазып, патшаның құлауына, елдің автономия алуына қуана үн қосты.

Жүсіпбек пен Мұхтардың алашқа қатысы, тілектестігі бұрыннан белгілі. 1918 жылы Семейде Алашорда жұмысына араласып, екеуі «Абай» атты журнал шығарды, елдіктің, тәуелсіздіктің туын көтерген өлең, әңгімелер, мақалалар жариялады, Жүсіпбектің «Ұран», «Әскер марсельезасы» өлеңдері сол тұста жазылған. Олар қазақ халқының азаттық, тәуелсіздік жолындағы күресінің ұранына айналды. Патша құлағаннан кейінгі үмітін ақын Алашордаға артты. Сонымен қатар, қазақ зиялыларының 20-шы жылдардағы оқу-ағарту саласындағы қызметі қым-қиғаш тартыс, «идеялық күрес» жағдайында өтті. Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында алаш қозғалысының зиялылары басымдылық жағдайда болғаны белгілі. Ол туралы алаш қозғалысын зерттеушілердің бірі Хасен Оралтай Түркияда жарық көрген «Алаш-Түркістан түркілерінің ұлт-азаттық ұраны» атты еңбегінде: «Алашшылар, яғни, қазақ түріктерінен шыққан ұлтшыл азаматтар, өлкедегі маңызды қызмет орындарын өз қолдарына алып, ұлттық мақсаттары – түрік елінің тәуелсіздігі жолында адам шамасынан асатын күш-қайрат жұмсады. Мәселен, 1920 жылы қазан айында Орынборда өткен ҚазКСР кеңестерінің құрылтайына қатынасқан 700 делегаттың көбі Алаш көсемдері Әлихан Бөкейханұлы мен Ахмет Байтұрсынұлының жақтастары болды», – деп жазады. Бірақ, билік большевиктер партиясы мен оның құрған өкіметі – пролетариат диктатурасының қолында еді. Мұндай жағдайда ұлт зиялыларының алдымен ден қойып, қызмет еткен саласы – оқу-ағарту ісі болды. Олар бұл бағытта жаңа оқулықтар, оқу құралдарын дайындауды, саяси және көркем әдебиеттерді басып шығару істерін қолға алды. Мәселен, Қазақстанның мемлекеттік баспасы жанынан Қазақстан Орталық Атқару Комитетінің шешімімен, 1920 жылы желтоқсанда құрылған оқулықтар мен саяси және көркем әдебиеттер шығару редакциялық алқасына Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Хайретдин Болғанбаев, Жүсіпбек Аймауытов сияқты Алаш қайраткерлері мен Смағұл Сәдуақасов кірген [2]. Оқу-ағарту және ғылыми жұмыстардың ұйымдастырушысы болған алғашқы ғылыми мекеме – 1921 жылы халық ағарту комиссариатының жанынан құрылған Академиялық Орталық болды. Қазақ АССР-інде құрылған мұндай орталықтың жетекшісі Ахмет Байтұрсынов болса, Түркістан АССР-інің Академиялық орталығын Халел Досмұхамедов басқарды. Осы орталықтың тапсыруымен қазақ зиялылары мектептер және басқа оқу орындары үшін оқулықтар мен оқу құралдарын жазып шықты. Мәселен, А. Байтұрсыновтың өзі бірнеше рет басылып шыққан «Тіл құралының» авторы болды, М. Жұмабаев «Педагогика», Ж. Аймауытов «Психология», Қ. Сәтбаев «Алгебра», Х. Досмұхамедов «Табиғаттану», «Зоология» М. Дулатов «Арифметика» т.б. оқулықтарын жазған.

Қалай болғанда да, 20-шы жылдары ұлттық интеллигенция оқу-ағарту ісінде, әдебиет пен ғылымда шешуші рөл атқарғаны анық. Бір ғана мысал, 1922 жылы Орынборда ашылған қазақтың халық ағарту институтында сол кездегі ұлттың білімді азаматтары Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Жүсіпбек Аймауытов, Елдес Омаров, Телжан Шонанов, Молдағали Жолдыбаев, Жұмабай Оразалин және басқалары сабақ берген. Қарт жазушы Ғалым Ахмедов осы институт туралы: «Ахаң әдебиет теориясынан, Мұхтар (Мурзин) математикадан, Елдес физикадан, Міржақып жағрафиядан, Жүсіпбек педагогикадан, Телжан мен Жұмабай қазақ тілінен, Молдағали саяси сабақтан лекция оқыды. Сонда, Елдес физика, Міржақып есеп оқулық-тарын жазды. Москвада шығып тұрған «Жизнь национальностей» журналының 1923 жылғы екінші нөмірінде 1922 жылы Орынборда Мағжанның «Педагогика» оқулығы басылып шыққаны туралы хабар бар», – деп жазады. Алаш азаматтары туралы сөз болғанда, ең алдымен, олардың қазақ елінің бүгінгі басты қазынасына айналған жер мәселесіне қатысты ерлік істерін еске аламыз. Біз, тұтас қазақ халқы, дүниежүзіне

жеріміздің аумағымен, байлығымен мақтансақ, ұрпағына осындай қазына қалдырған Алаш азаматтарын әсте ұмытпағанымыз жөн. Жерге жетер, жерден өтер байлық жоқ. Екіншіден, барша қазақ жұртына үлгі-өнеге болар нәрсе – білімді де саналы, озық ойлы Алаш азаматтарының сол кезеңдегі пәлсапалық танымы, алға қойған мақсаттарына жету жолындағы қажымас ерік-жігері, қайсар мінезі. Өздеріне төнген қауіпті біле тұра, олар қазақ тағдыры, ұлт тағдыры жолындағы игі істерге ержүректілікпен, қазаққа тән қайрат-намыспен бел шеше кіріскен еді. Саналы қазақтың барлығы мойындайтын айқын нәрсе – Алаш азаматтарының бізге қалдырған мұрасы – кең байтақ жер, терең ой, биік рух, қайсар мінез. Біз мұны қай кезеңде болмасын жадымыздан шығармай, қай деңгейде болмасын ашық айтуға тиіспіз.

Әдебиет тізімі

1. Назарбаев, Н. Қазақстан халықтарына арнаған жолдауы. – Алматы, 2016.
2. Құл-Мұхамед. Алаш қайраткерлері саяси-құқықтық көзқарастарының эволюциясы. – Алматы: Атамұра, 1998.
3. Оралтай, Х. Алаш-Түркістан түріктерінің ұлт-азаттық ұраны (қазақша аудармасы) // Азат. – 1991. – № 9 (1-15 маусым).
4. Ахмедов, Ғ. Алаш «Алаш» болғанда. Естеліктер мен тарихи деректер. – Алматы: Жалын, 1969. – 32 б.
5. Қойшыбаев, Б. Жазықсыз жапа шеккендер. – Алматы, 1990. – 99-100 б.
6. Мұқанов С. Есею жылдары. – Алматы, 1963. – 261 б.
7. Қызыл сұңқар (Сәкен Сейфуллин туралы естеліктер). – Алматы: Жазушы, 1970. – 100 б.
8. Аймауытов, Ж. Мағжанның ақындығы туралы. Кітапта: Жұмабаев М. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 425 б.

Нуртазенов, Т.К.,

*кандидат исторических наук, доцент, профессор кафедры
социально-гуманитарных и естественнонаучных дисциплин
КФ ЧелГУ, г. Костанай, Казахстан*

УРОКИ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЖЕСТВА И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ЗРЕЛОСТИ (К СТОЛЕТИЮ ОБРАЗОВАНИЯ ПАРТИИ «АЛАШ»)

С обретением Независимости Казахстана появились реальные возможности радикально переосмыслить многие проблемы прошлой истории, что необходимо для нравственного обновления и модернизации общественного сознания.

Кажется, совсем недавно официально провозглашалось, что Алаш – националистическая партия, а её лидеры – А. Букейханов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов и их сподвижники – действительно являются врагами народа.

Нам внушали, что алашординцы проникли в советские органы республики и, замаскировавшись, вели подрывную работу против советской власти.

До сих пор старшее поколение помнит, что в учебниках, по которым они учились, утверждалось, что алашевские палачи зверски убили героя казахского народа, организатора национально-освободительного движения А. Иманова.

К сожалению, до сих пор в силу разных причин мы порой плачем или смеёмся над собственной историей вместо объективного изучения и извлечения необходимых уроков.

Между тем, жизнь и деятельность лидеров алашского движения вызывает истинное восхищение и заслуживает вечной благодарности потомков за их преданность высоким идеалам, завидную гражданскую позицию и национальное мужество.

Неслучайно, несмотря на всякие попытки стереть с памяти народа их имена и дела, даже после массовых репрессий в годы культа личности, имена лидеров Алаш сохранились в сознании казахского народа. Все потому, что они до конца выполнили свой гражданский